

ÉRSEKI IRODA, EGER

CANTUS CANTORUM

SZERTARTÁSKÖNYV

KARNAGYOK, KÁNTOROK, ÉNEKESEK,
EGYHÁZZENÉSNÖVENDÉKEK ÉS A
SZENTZENE MINDEN BARÁTJA SZÁMÁRA

SZERKESZTETTÉK

HARMAT ARTÚR és WERNER ALAJOS

MÁSODIK, TETEMESEN BŐVÍTETT KIADÁS

KIADJA

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1958

CANTUS CANTORUM

SZERTARTÁSKÖNYV

KARNAGYOK, KÁNTOROK, ÉNEKESEK,
EGYHÁZZENÉSZNÖVENDÉKEK ÉS A
SZENTZENE MINDEN BARÁTJA SZÁMÁRA

SZERKESZTETTÉK

HARMAT ARTÚR és WERNER ALAJOS

MÁSODIK, TETEMESEN BŐVÍTETT KIADÁS

KIADJA

A SZENT ISTVÁN TÁRSULAT
AZ APOSTOLI SZENTSZÉK KÖNYVKIADÓJA
BUDAPEST, 1958

Nihil obstat.
Dr. Nicolaus Töttössy
censor adioecesanus.

Imprimatur.
Nr. 2,585

Strigonii, die 19. Octobris 1956.

Dr. Andreas Hamvas
Eppus Csanadiensis,
Administrator apostolicus Strigoniensis.

Minden jog fenntartva, beleértve az utánnnyomás jogát is.

ELŐSZÓ

Új szertartáskönyvvel jelentkezünk.

Erre a magyar kórusoknak és kántoroknak több okból is szükségük van. Főleg mert:

a) Az eddigi — a maguk idejében jól megfelelő — szertartáskönyvek (*Zsaskovszky: Manuale Musicoliturpicum 1853., Egyházi Zeneközlöny: Szertartások Karénekes Könyve 1897., Kersch: Sursum Corda 1902., Kapossy: Szertartáskönyv 1932.*) könyvári forgalomban már nem kaphatók.

b) A Róma által legújabbban előírt Ordo Hebdomadae Sanctae Instauratus (A Nagyhét Megújított Rendje) a nagyhét liturgiáját gyökeresen megváltoztatta, de ez az új szertartási rend praktikus kiadásban nálunk még egyáltalában nem hozzáférhető. Így hát az 1948-ban megjelent és még közkézen forgó *Harmat—Werner: A Nagyhét sem használható*, eltekintve attól, hogy ez a kiadás is rövid egy-két év alatt teljesen kifogyott.

c) A szent zene magyarországi erőteljes fejlődésével és a liturgikus szellem örvendetes terjedésével újabb és magasabb igények is jelentkeznek. Sok oldalról jövő kívánságnak, rábeszélésnek és felkérésnek akarunk tehát megfelelni, amikor a szertartások teljességét Cantus Cantorum címen közreadjuk.

A **Cantus Cantorum** tartalmazza a kántor, ill. a Kar énekeit, amelyeket a hivatalos liturgikus könyvek írnak elő a szertartásokra. Ezek az énekek mind *gregorián dallamok* és *latin nyelvűek*, ellentétben a Szent Vagy Uram! énekeivel, a melyek *magyar nyelvűek* és nagyrészen népi dallamok.

A Szentatya által szorgalmazott helyes liturgikus szellem miatt (lásd a Mediator Dei enciklikát) hozzuk — amennyire csak a könyv szűkre szabott terjedelme megengedte — a szertartásoknak a pap által énekelt imáit is latin és magyar szöveggel (*Szunyogh X. Ferenc: Magyar—Latin Misszáljából*). Hadd kövesse a kántor is a pap énekét és értse azt, amit életében saját maga annyi éven át végigénekelt vagy végighallgatott.

A kántornak szóló rubrikákat — liturgikus előírásokat — vastag betűvel nyomattuk, hogy a szertartások alatt is mindig könnyen szembetűnők legyenek. De a kántor helyett mindig Kart említünk, mert a hivatalos liturgikus könyvek is Chorus-t tartanak szem előtt, s ezzel is fel akarjuk hívni a kántor figyelmét arra, hogy éneke ne maradjon egyedül — szólóban —, hanem iparkodjék énekébe belekapcsolni minél többeket vagy — mint a feleleteknél, a responsumoknál — lehetőleg az egész közösséget.

A liturgia az Egyház hangos és színes áhítata a tanító, áldó, szentelő, szenvedő és feltámadt Krisztus iránt; különleges kegyelmeknek a forrása; már sokakat hozott vissza az Egyházba és lendített évről évre a lelki élmények magaslataira. Adja Isten, hogy ez a könyv is segítse a magyar kántorokat és énekesrendet abban, hogy kellő lelkiülettel, felkészültséggel és művészettel álljanak a liturgia szolgálatába.

Legyen ez a könyv az Országos Magyar Cecilia Egyesület 60 éves munkájának kivirágzása és a jubileumi esztendő zengő emléke.

Budapesten, 1956, Liszt Ferenc jubileumi évében, november 22-én, Szent Cecilia napján.

Harmat Artúr és Werner Alajos

Rövidítések

Ant.	= antifóna	Ps.	= psalmus
Caerem. ep.	= caeremoniale episcoporum	Resp.	= responsorium
Comm.	= communio	Ř.	= responsum
D. a.	= Decreta authentica	Sequ.	= sequentia
Grad.	= graduale	Sz. V. U.!	= Szent Vagy, Uram!
Hýmn.	= hymnus	Tract.	= tractus
Intr.	= introitus	Ÿ.	= versiculus (a pap intonációja)
M P	= Motu proprio	Ÿ.	= versus (a szólista része a graduáléban, tractusban és responsoriumban)
Offert.	= offertorium		

Javítandók:

24. oldal. A legelső kotta-sorban (a „Glo” szótag alatt) a basszusban hiányzik a „c” (első pótvonál, pontozott negyed).
125. oldal. Az első és második kottasorban az ismétlőjelek törlendők.
129. oldal. A negyedik és ötödik kottasorban az ismétlőjelek törlendők.
225. oldal. Az ötödik dallamhang (az „as” szótag alatt) nyolcad kotta helyett negyed kotta. A kiséret ehhez alkalmazkodik.
237. oldal. Első kottasor végén az ismétlőjel törlendő.
246. oldal. A Deo gratias ötödik hangja (az „as” szótag fölött) nyolcad kotta helyett negyed kotta.
273. oldal. Az első dallamhang *e* helyett *d*.
293. oldal. Az utolsó dallamsor negyedik hangja (a „xit” szótag alatt) nyolcad kotta helyett negyed kotta. A kiséret ehhez alkalmazkodik.

ÁLTALÁNOS TUDNIVALÓK

1. A FŐBB EGYHÁZZENEI RENDELETEK

Az egyházi zene az ünnepélyes istentisztelet lényeges kiegészítő része. Éppen ezért az egyházi zenében csakis az Anyaszentegyháznak van joga intézkedni. Az Egyház ír elő vagy tilt egyes dolgokat, ő szab irányt vagy ítélkezik a stílusról, ő állapítja meg a „szép“ szabályait, nem pedig a magánember egyéni, vagy akár a közvélemény bármennyire is kifinomult ízlése vagy elgondolása.

Az egyházi zenére vonatkozó és ma is érvényben levő rendeleteket, előírásokat megtaláljuk X. Pius pápának az egyházi zenéről kiadott *Motu proprio*-jában (1903. nov. 22), XI. Pius pápa apostoli konstitúciójában (*Divini cultus*, 1928. dec. 20), XII. Pius pápának a szent liturgiáról szóló apostoli körlevelében (*Mediator Dei*, 1947. nov. 20) és ugyancsak XII. Pius pápának a szent zenéről kiadott újabb apostoli körlevelében (*Musicae Sacrae Disciplina*, 1956. dec. 25), továbbá rituskongregációi döntvényekben, a liturgikus énekeskönyvek (*Graduale Romanum*, *Antiphonale Romanum*, *Rituale Romanum*, illetőleg az egyházmegyei — vagy rendi — rituálék, a *Caeremoniale Episcoporum* és a *Pontificale Romanum*) szabályaiban, rubrikáiban, nemkülönben az egyes egyházmegyék püspöki vagy zsinati határozataiban, illetőleg rendeteiben.

Mindezen egyházzenei törvények közül a legfontosabbakat és a kar (kántor) gyakorlatában előfordulókat a következőkben kivonatolva csoportosítjuk, összegezzük és rövid magyarázatokkal, illetőleg útbaigazításokkal látjuk el.

1. Az egyházi zenének *szentnek, művészinek és egyetemesnek* kell lennie. (MP 2.)

Ez a gyakorlatban azt jelenti, hogy a hivatalos latin énekeken (kompozíciókon) kívül csakis egyházilag jóváhagyott (Nihil obstat... Imprimatur...) szövegeket és dallamokat énekelhetünk a templomban, a szertartások alatt pedig csakis egyházilag jóváhagyott és érvényben levő kántorkönyvhöz vagy énekeskönyvhöz tartjuk magunkat. — A művészi követelményeknek a helyesen megválogatott ének- és orgonadarabok előadásán kívül azzal is eleget teszünk, hogy minden szereplésünkre a legnagyobb gonddal és szorgalommal előkészülünk, állandóan képezzük magunkat és a tőlünk telhető legjobbat adjuk az Úr oltárára. — Az „egyetemes“-séget leghelyesebben azzal szolgáljuk, há az előadandó műveket úgy válogatjuk össze, hogy azokkal — a fejlődésre és haladásra való nevelés mellett — minél szélesebb rétegekre tudjunk jó hatást gyakorolni.

Színházi zenéből átvett énekek, karok vagy orgonadarabok a legszigorúbban tilosak. (MP 2. 5.)

2. A szent zenének három fő, megengedett és egyházilag ajánlott stílusát használhatjuk: a *gregoriánt*; a *klasszikus polifoniát* (a Palesztrina-stílust) és a *modern zenét*. (MP 3—5.) Nálunk ezeken kívül a templomban a népnyelvű egyházi énekek is komoly szerep jut. (*Musicae Sacrae Disciplina*.)

3. A gregorián ének az egyházi zene legmagasztosabb példaképe. (Lásd bővebben a 2. fejezetet.)

A pap és az oltárnál segédkezők éneke mindig a hivatalos gregorián ének, orgonakiséret nélkül. (MP 12.) Nem szabad tehát a praefációt, a Pater nostert és más oltáréneket orgonával vagy hármii más hangszerrel kíséni.

A gregorián éneket széles körben vissza kell állítani a liturgia szolgálatába és a nép énekgyakorlatába. — Természetesen, csak a könnyebb dallamokat. (*Divini Cultus IX.*) Pl. a responsumokat (feleletek a pap énekeire, intonációira) a nép is megtanulhatja (ezt több egyházmegyében püspöki körlevél már el is rendelte), továbbá a gyakrabban előforduló és egyszerűbb latin énekeket, mint pl. *Tantum ergo*, *Adoremus*, *Mária-antifonák* stb. (Lásd főleg a Függelék énekeit.)

4. A nehezebb gregorián és többszólamú ének ápolására szervezzen a kántor énekkart. (Divini cultus V.)

5. Ünnepestes istentiszteletek alkalmával (amikor a pap is énekel) az egyházi ének nyelve a latin, amint a liturgiáé is az. (MP 7.) Törekedjünk tehát énekes nagymiséken lassan a liturgikus ideál felé: olyan esetekben, amikor nem a nép énekel, hanem a kar vagy csak a kántor (pl. hétköznapokon, Requiem stb.), akkor feltétlenül állítsuk be a latin éneklést; hétköznapokon ne szolgáltatassunk nagymiséket, ha nem tudjuk liturgiailag korrektül végezni. Nagyobb ünnepekre készüljünk az énekkarral latin misével, ami kellemes meglepetést és jóleső változatosságot is jelent a templomi életben; a népet is tanítsuk meg a latin respondeálásra és egy-két könnyebb gregorián vagy más latin énekre. Ahol már állandó és gyakorolt énekkar áll rendelkezésünkre, ott szigorúbban tartassuk meg az Egyháznak e fontos törvényét. „A latin nyelv használata szembe- szökő és szép bizonyossága a katolikus egységnek és ugyanakkor biztosíték mindennemű tévtanítás becsúszása ellen... Az apostoli Szentszék megkérdezése és jóváhagyása nélkül ezen a téren semmi- nemű újítást behozni nem szabad“. (Mediator Dei 59.)

Ha pasztorációs vagy más fontos okból szükségesnek látszik, a nagymise előírt latin énekei után (lásd a következő pontot) beállíthatunk egy-egy odaillő magyar egyházi népéneket is, ha ezzel nem túlságosan várakoztatjuk meg a miséző papot. (Musicae Sacrae Disciplina és MP 8.) — Ennek a betét-éneknek leghelyesebben a bevonulás alatt, offertórium vagy Benedictus után és hosszabb áldoztatás közben lehetne helyet és időt szorítani.

6. Minden liturgikus ténykedésnél az *előírt szövegeket kell* énekelni. Nem szabad az énekek előírt sorrendjét megzavarni, a szövegeket mással felcserélni, egészben vagy részben kihagyni. (MP 8.)

Könnyítés végett szabad némely éneket *orgonával pótolni*, vagyis: a szöveget hangosan, nyugodtan, egyazon hangon elénekelni, felolvasni (*recitálni*), amíg az orgona csendben játszik (akkordokat vagy művészi figurációkat, versettókat). A következő tételeket szabad recitálni: az introitus ismétlését, a Kyriéket és a Glóriát énekléssel váltakozva, a graduale-csoportot, a sequentiát váltakozva, az offertóriumot, a Sanctust és Agnust énekekkel váltakozva, a communiót és a Deo gratias. A recitálást vagy az egész kar végzi, vagy kisebb csoport, esetleg valaki egyedül énekl. (Caeremoniale Episcoporum 9. és D. a. 4189. II.)

7. Az egyházi ének — mert a hívek tömegét képviseli — természeténél fogva *karének*, következésképpen az egyházi kompozíciókban túlnyomórészt a karének jellegét kell megtartani. (MP 12.)

Bármely éneknek tehát szólóban való előadása akár kántor, akár más énekes részéről istentisztelet alatt általában tilos.

A kántornak vagy másvalakinek magánéneke csakis akkor van megengedve, amikor a) a kar a kötelező éneket nem tudja és b) ha a közös énekhez nincs elegendő számú nép vagy énekes a templomban, pl. egynémely temetésnél, különleges időben tartott gyászmisénél, vagy hétköznap olyan misén, amikor kevesen volnának a templomban és az esküvőnél. Ez a kényszerhelyzet kivételesen ünnepnapon is előfordulhat. De ilyen esetekben is a kántor vagy más énekes előadása ne legyen hivalkodó vagy hiúskodó bemutatás, hanem az istentiszteletnek áhítatra hangoló kísérete. Megengedett dolog azonban hosszabb énekek keretén belül egyes kiemelendő részeket szólistákkal előadatni. Ez a gregoriánban és a többszólamú karénekben is szinte ajánlatos. Az utóbbinál a szólókat sokszor maguk a szerzők is előírják.

A jó kántor — kényszerhelyzetektől eltekintve — általában nem maga énekel, hanem másokat énekeltet, énekkart szervez, és ráneveli a népet a közös éneklésre.

„Mi is különösképpen óhajtjuk, hogy az énekkarok, amint a XIV—XVII. századig virágoztak, ismét fellendüljenek.“ (Divini cultus 5.)

„A híveket megfelelő szakemberek útján liturgiai és zenei képzésben kell részesíteni, mint-hogy ez összefügg a keresztyén oktatással.“ (Divini cultus 10.)

„Az egyházi népéneket elő kell mozdítani. Diadalmasan szálljon a nép közös éneke, mint a tenger zúgása.“ (Mediator Dei 189.)

Egyházi énekkoktatás minden vallásos jellegű összejevetel vagy gyűlés alkalmával történhetik, de mindezeket kívül nagyon ajánlatos a templomban is az istentiszteletek előtt vagy után 10—15 perces énekpróbát tartani.

8. „Az énekeseknek a templomban igazi liturgikus hivataluk van, s azért a nők, mint-hogy ilyen hivatalt nem tölthetnek be, nem lehetnek a kórus vagy az énekkar tagjai. Ha tehát szoprán vagy alt hangokra van szükség, akkor az Egyház ósrégi szokása szerint fiúgyermeket kell alkalmazni.“ (MP 13.)

Mínthogy ennek az eszményi elgondolásnak és törvénynek a gyakorlatban súlyos — néhol szinte kivihetetlen — nehézségei vannak, a rituskongregáció fiúénekesek hiányában az illetékes püspök hozzájárulásával megengedi a női hangok igénybevételét is. A magyar püspöki kar még sohasem tett ellenvetést a női énekesek alkalmazása ellen, ezek tehát — akár női, akár vegyeskarokban — továbbra is működhetnek. (D. a. 4210., 4231., Codex Juris Canonici 1264. kánon.)

9. „Az egyházi énekkarokban csak olyanok szerepelhetnek, akiknek vallásos és erkölcsös életük kifogástalan, és akik a liturgikus ténykedések alatt szerény és áhítatos magatartásukkal méltókká válnak a szent hivatalra, amelyet gyakorolnak.“ (MP 14.)

A kántor és családja tartozik társadalmi és magánéletében is példás, az Egyház törvényei szerint katolikus életet élni.

Szent Cecilia — a musica sacra pártfogójának — napja legyen az énekkar és kántor (karnagy) közös lelki ünnepe.

10. Az Anyaszentegyház sajátos és hivatalos hangszere az orgona. (Divini cultus 8.) Rendelése az, hogy az éneket ízlésesen kísérje, és — ha az ének hallgat — áhítatos és művészi játékkal megfelelő szent hangulatot árásson a templomban. Az egyedüli hangszer, amelynek istentisztelet közben szólóznia is szabad. (Esetleges egyéb hangszerek csak az éneket kísérhetik.)

Az orgonával egyenjogúak a templomban más orgona-szerű hangszerek, mint amilyen pl. a sípok nélküli Hammond orgona, a sípsorokat egymásba sűrítő Multiplex orgona, vagy a harmónium is. Az orgonára vonatkozó rendelkezések tehát ez utóbbiakra is vonatkoznak. Zongorát azonban az istentiszteleteken nem szabad használni. (MP 19.)

Orgonát az év minden vasár- és ünnepnapján szabad használni. (Caerem. ep. L. I. c. 28. n. 1.) Nálunk hétköznap is szokás.

Az orgonajátéknak is — mint minden egyházi zenének — szentnek, művészinek és egyetemesnek kell lennie. (MP 18.)

Praktikusan ez azt jelenti, hogy az orgonás (kántor) szorgalmasan gyakorolja az orgonát, minden szereplésre pontosan elkészül, az ének-(kar-)kíséretet, valamint az elő-, köz- és utójátékokat előkészíti magának, tehát lehetőleg nem rögtönöz, hacsak művészi készütsége erre fel nem jogosítja. (Rituskongregáció: Ordinatio de Musica Sacra 12.)

Az orgona használata az egyházi év folyamán nem egészen korlátozatlan.

a) Tilos az orgonálás advent és nagyböjt nagymiséin. (Caerem. ep. L. I. c. 28. n. 22.)

b) Ha azonban az ének (vagy karének) bármely okból támogatást igényel, akkor az orgonakíséret ezeken a miséken is megengedett, de preludálni (a hangot megadó két-három halk akkordot leszámítva) sem ének előtt, sem közben, sem utána nem szabad. A pap tehát a szentmise előtt orgonaszó nélkül jön ki az oltárhoz és mise után ugyancsak e nélkül vonul be a sekrestyébe. (Uo. n. 13.)

c) Advent 3. (Gaudete) és nagyböjt 4. (Laetare) vasárnapja, valamint az adventi és nagyböjti időszakba eső nagy ünnepek nagymiséi — amelyeken a pap Glóriát intonál — (mint pl. a Szeplőtelen Fogantatás vagy a Gyümölcsoltó Boldogasszony ünnepe stb.), nem esnek az előbbi tilalom alá. Ilyenkor tehát semminemű orgonakorlátozás nincs. (Uo. n. 2.)

Az a), b), c) pont a vesperásra is vonatkozik.

d) A püspök ünnepélyes templomi bevonulását és kivonulását az orgonatilalmi időben is szabad orgonajátékkal kísérni, kivéve a nagyhét három utolsó napját. (Uo. n. 3.)

e) A nagyhét három utolsó napján nagyszombat Glóriájáig a legszigorúbb orgonatilalom kötelező, amely liturgikus istentiszteleteken még az énekek kíséretét sem engedi meg. Mégis nagycsütörtök Glória-intonációja után preludiumként és utána, a Glóriát kísérve is, szólhat az orgona. (D. a. 3804. II. és 3515, IV.)

f) Énekes gyászmiséken szabad az éneket (tehát a responsumokat is) kísérni, de preludálni nem szabad. (Caerem. ep. L. I. c. 28. n. 13.)

g) A pap és a neki segédkezők énekét (praefációt stb.) sohasem szabad kísérni. (MP 12.)

h) Liturgikus funkciók alkalmával tilos az orgonán a profán hatású regisztereket használni vagy harangjátékot alkalmazni. (D. a. 4344.)

Kismiséken (feketében is), litániákon és egyéb ájtatosságokon az orgona szokásos és egyházas használata sohasem esik korlátozás alá.

Azt az előírást, hogy adventben, nagyböjtben és gyászmiséken az orgona csak az éneket kísérheti, de nem preludál, még akkor is meg kellene tartanunk, ha kényszerűségből népénekes nagymiséét végeznénk (de szép volna ez kismisében is); hiszen ennek az előírásnak a megtartása

nem igényel semmi különös szaktudást vagy fáradságot. Egyszerűen: nem preludálunk, hanem csak az éneket kísérjük, és azután elhallgat az orgona. Ez a gyakorlat, ez a csönd különleges komoly és bűnbánó hangulatot tud kölcsönözni advent és nagyböjt szent időszakának, valamint a Requiem gyászának, és általa a komoly liturgikus parancsok legalább egy részének mégis csak eleget teszünk. De egyúttal részt főrnünk azon az unalmas és ötlettelen sablonon, amely nálunk január 1-től december 31-ig folyton és egészen azonos módon búgatja az orgonát, amint csak a sekrestye csengője megszólal, Karácsonykor éppúgy, mint Halottak napján.

11. A hangszeres zene nem ideálja az Anyaszentegyháznak. Fordítsunk több gondot inkább a templomi közös énekekre és az énekkar művészi tökéletesítésére. (Divini cultus VII.) Ahol nincs szokásban, ott semmi esetre se vezessük be a hangszeres zenét, amihez egyébként püspöki engedély is szükséges. (MP 15.)

De jó hasznát tudjuk venni a fúvószenekarnak körmenetek alkalmával. Ilyenkor a zenekar szerepe: kíséri a hívók énekét, esetleg egyes versszakok közt egyházas letétű, orgonaszerű szenténekeket ad elő. Világi — vagy ilyenekre emlékeztető — darabok egészen mellőzendők. (MP 21.)

Ha a hívók énekét zenekar támasztja alá, ügyeljünk arra, hogy az énekeket az Sz. V. U. ! hangmagasságában, helyes tempóban és kifogástalan hangszereléssel kísérje.

2. A GREGORIÁN ÉNEK

Rövid története

A gregorián ének a római Egyház ősi és hivatalos éneke. Komoly, méltóságteljes, gazdag — de egyszólamú (monodikus) dallamvilág. Eredete az első keresztény századokra, ószövetségi, görög és más keleti kultúrgyökerekhez nyúlik vissza. Nevét onnan nyerte, hogy Nagy Szent Gergely pápa (Gregorius, 590—604) gyűjtette össze, rendszerezte és adta ki elsőnek a római kereszténységnek már akkor százados énekeit egy nagy, hivatalos és hiteles kódexben — régi nevén Antiphonale Cento-ban. Ugyancsak ő rendelte el elsőnek ezeknek használatát az egész nyugati kereszténység számára. Ezért nevezték el róla: cantus gregoriánusnak.

Nagy Szent Gergely után a gregorián ének a századok folyamán még tovább fejlődött. Új dallamokkal és új formákkal (főleg az állandó miserészek, a sequentiák, himnuszok és a zsolozsma antifonáival) gazdagodott, körülbelül a középkor delelőjéig (1300).

Ekkor a gregoriánnak csaknem kizárólagos gyakorlatát mindinkább felváltotta a többszólamú ének, a polifonia. A gregorián ének szépségeit, eredeti dallamait és ritmusát kezdték elhanyagolni és megváltoztatni. A reneszánszkor végén és a barokk elején egészen megnyírbált és megrontott dallamokkal jelentették meg a liturgikus énekeskönyveket. Ezek között a leg híresebb, és legelterjedtebb volt az ún. Medici-kiadás (1614), amelyet egészen a XX. század elejéig használtak.

A múlt század különböző történelmi és művészi kutatásai nyomán, főleg a solesmesi (ejtsd: szolémi) bencések munkája alapján a vatikáni nyomda 1905-től kezdve egymásután kiadta a gregorián énekeket az eredeti, kijavított, restaurált formájukban. Ez az ún. Editio Vaticana. (Vatikáni kiadás.) X. Pius pápa a Motu proprio-jában és azóta is ismételtelen kijelentette, hogy a gregorián dallamoknak hivatalos és hiteles formája az, amely a vatikáni kiadásban található, s éppen ezért az egész világon a gregorián énekeket az istentiszteletek alkalmával csak a vatikáni, vagy az ennek alapján készült kiadások szerint kell énekelni.

Könyvünkben természetesen a hivatalos kiadás dallamait adjuk. Egyes nehezebb tételeket könnyített formában, zsolttár-tónusokkal hozzuk, de ezek is a hivatalos kiadás dallamai. Ez megengedett és az egyházzenei gyakorlatban szelvében használt eljárás.

Hangjegyzírása

A gregorián énekek saját, ősrégi kótairása van. Ez külalakjában elüt a modern hangjegyzírástól, szögletes (quadrata); de sokkal szemléltetőbb, kifejezőbb és a gregorián ének természetének (kötöttség, ritmus stb.) inkább megfelelő, mint a modern hangjegyzírás.

E különböző alakú hangjegy-csoportokat *neumá*-knak nevezzük.

A hivatalos kiadások és a hivatalos szertartáskönyvek (miskönyv, rituale stb.) e régi hangjegyzírással hozzák a gregorián dallamokat.

Gyakorlati okok miatt az énekeket mégis modern hangjegyírásban hozzuk. Az átlag énekes hangjának megfelelő magasságba transzponáltuk (itt azonban nem léptük túl a 3 keresztet, vagy 3 b-t) és — amely dallamot a gyakorlatban szabad és szokás — orgonakísérettel láttuk el.

Stílusai

A gregorián énekben háromféle stílus különböztethető meg:

- Szillabikus* stílus, ha egy-egy szótagra (sillaba) általában csak egy hang esik. Ilyenek pl. a zsoltárok, a legtöbb antifona, néhány himnusz, és egy-két könnyebb misetétel (lásd 54. old.).
- Neumás* stílus, ha egyes szótagokra egy-egy neuma (két, három vagy több hangjegyből álló hangjegycsoport) esik. Ilyen általában a Glóriák és az introitusok dallama (lásd 116. old.).
- Melizmás* stílus, ha egy szótagra több neumából álló dallamfűzér, melizma, vokalizmus kerül. Ilyen melizmás dallamai vannak a nagyobb Kyriéknek, az Allelujáknak, az Ite missa est-eknek (lásd 76. old.).

Hangnemei

A gregorián ének hangnemevilága, modalitása más, mint a megszokott zenéé; más, mint a XVII. századtól a XX. század elejéig uralkodó zene dúr és moll hangnemei.

A gregorián dallamok *diatonikusak*, vagyis a héthangú skálák természetes hangjait használják módosítás nélkül; a félhangok közül csak a *mi-fa*- és *ti-do* félhanglépéseket ismerik. A dallamokban csak egy hang módosítása fordulhat elő: a *h-t b-re* szállíthatjuk le (de ekkor a szerepe már transzponált *mi-fa*).

A gregorián dallamok hangnemei az ősi egyházi hangnemek. Mai elfogadott általános elmélet szerint, de a vatikáni kiadás utalásai szerint is, a gregoriánnak 8 hangneme (*modus-a*) van. Minden gregorián ének elején a hangnemet, a modust — a vatikáni kiadás szerint — számmal jelezzük.

A modus legfontosabb hangja az utolsó hang, a *finális* vagy *tonika*, amelyen az egész darab végződik. Ezen a hangon alkot a dallam végső, záró kadenciát.

1. és 2. módus, dór.

3. és 4. módus, fríg.

5. és 6. módus, líd.

7. és 8. módus, mixolid.

♮' = finális

○ = az autentikus hangnem dominánusa

♯ = a plagalis hangnem dominánusa

Az 1. és 2. (dór) modus a dúr skála II. fokán, a *re*-n végződik, pl. C-dúrban a *d*-n.

A 3. és 4. (fríg) modus a dúr skála III. fokán, a *mi*-n végződik, pl. C-dúrban az *e*-n.

Az 5. és 6. (líd) modus a dúr skála IV. fokán, a *fa*-n végződik, pl. C-dúrban az *f*-n.

A 7. és 8. (mixolid) modus a dúr skála V. fokán, a *sol*-on végződik, pl. C-dúrban a *g*-n.

Két-két modus tehát egy és ugyanazon a finálison végződik. Ezek közül az egyik *autentikus* (eredeti, fő, törzs-hangnem), a másik *plagális* (leszármaztatott, mellék, rokon-hangnem). Az autentikus dallam a finálistól fölfelé tör, sokszor egy oktávra, sőt azon túl is — a plagális dallam a finális alá is kanyarodik és kevésbé száll fel a skála magasabb hangjaira. A plagális dallamokat megkülönböztetésül hypo (alsó) névvel is jelöljük, pl. hypodór, hypofrig, hypolid és hypomixolid.

A finálisokra vonatkozó szabály természetesen a transzponált dallamoknál is érvényes. Ha pl. 3 kereszt van előírva és a dallam *e*-n végződik, akkor ez mixolid dallam (7. vagy 8. modus), mert a háromkeresztes dúr skálában az *e* az V. fok, vagyis *sol* (a mixolid vagy hypomixolid finálisa). Vagy pl. ha 2 *b* van előírva és a dallam *d*-n zárul, akkor ez frig dallam (3. vagy 4. modus), mert két bés dúr skálában a *d* a III. fok, vagyis *mi* (a frig vagy hypofrig skála finálisa). És ha pl. nincs semmi előjegyzés előírva, és a dallam *f*-en végződik, akkor ez lid dallam (5. vagy 6. modus), mert az előjegyzés nélküli skálában az *f* hang a IV. fok, vagyis *fa* (a lid vagy hypolid skála finálisa) stb.

A finálison kívül a másik legfontosabb hang a *domináns* (tenor). Ez az a hang, amelyet a dallam gyakrabban érint, amelyen hosszabb értékű hang (negyed) többször fordul elő, és amelyen a darab közben is alkot a dallam egy-egy kadenciát. Zsoltárdallamokban a domináns hangján történik a szöveg legnagyobb részének a recitálása. A dominánsra vonatkozó általános szabályt így lehetne megfogalmazni: az autentikus hangnemekben a finálistól számított 5. hang, a quint, a plagális hangnemekben pedig a párhuzamos autentikus domináns alatti terc a domináns. Valahányszor ez a quint vagy terc a *ti* félhangra esnek, a domináns felcsúszik a *do*-ra. Tehát (lásd az előző kótapéldát is):

1. modus finálisa	<i>re</i> ,	dominánsa	<i>la</i>	
2. „ „	<i>re</i> ,	„	<i>fa</i>	
3. „ „	<i>mi</i>	„	<i>do</i>	(a <i>ti</i> helyett !)
4. „ „	<i>mi</i> ,	„	<i>la</i>	(az autentikus domináns alatti terc)
5. „ „	<i>fa</i> ,	„	<i>do</i>	
6. „ „	<i>fa</i> ,	„	<i>la</i>	
7. „ „	<i>sol</i> ,	„	<i>re</i>	
8. „ „	<i>sol</i> ,	„	<i>do</i>	(<i>ti</i> helyett !)

Ritmusa

A ritmus méretegysége: a nyolcad kóta. A nyolcadok mindig pontosan egyforma rövidek, tehát egyiket sem szabad sem elhúzni, sem megrövidíteni, kivéve azokat, amelyek alatt (vagy fölött) vízszintes vonalka (*episema*) van. Ezeket a hangokat kissé megnyújtjuk, de nem egészen a méretegység kétszeresére!

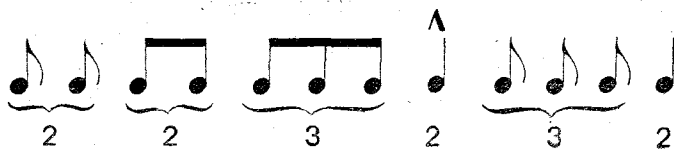
A negyedek (*mora vocis*) pontosan kétszer olyan hosszúak, mint a nyolcadok. Ezeket egy kissé lehalkítjuk.

A markátó-jellel ellátott hangjegyet (*pressus*) nyomatékkel — de nem durván — emeljük ki.

A fűrészfogszerű jellel ellátott hangnál (*quillisma*) az előtte álló hangot erősebb nyomatékkel és nyújtottabban, magát a kvilizmás hangot pedig lágyabban és gyorsabban énekeljük (átsiklunk rajta).

A nyolcad kóták azonban nem élettelenül, sablonosan, egyhangúan, monotonul sorakoznak egymás mellé, mint az esőcseppek, vagy a mechanikus óraketyegés, hanem egy nagy ritmus élő, lüktető szívdobogásává, szerves életsejtjeivé fonódnak össze, és pedig így:

1. A nyolcad kóták először is *kettesével* vagy *hármásával* csoportosulnak egy-egy ritmus-sejtté és így kettes vagy hármass ritmuscsoportot alkotnak. Könyvünkben ezt már jórészt jeleztük is a két vagy háromnyolcadot átkötő (átfogó) gerendával. (Az előadásnál vigyázzunk, hogy a hármass csoportokat ne trioláknak énekeljük!) A negyed kóta pedig (*mora vocis* és *pressus*) amúgy is két nyolcad értékű. Pl.:

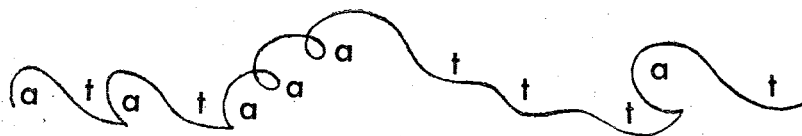

Az ilyen gerendás csoportok vagy negyed kóták között előforduló *magányos nyolcad mindig az előző csoporthoz tartozik* és így avval együtt alkot hármas — vagy ha az előző csoport már amúgy is három tagú volt —, kétszer két kettes csoportot. Pl. :

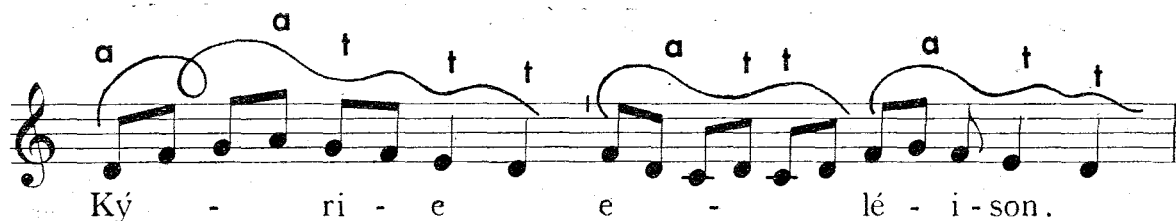

A tisztán szillabikus énekeknel már nehezebb ezeket a ritmuscsoportokat pontosan meghatározni; legtöbbször a fő hangok (tonika, domináns, negyed kóták, episémával ellátott hangok) kezdenek ilyen kettes vagy hármas csoportokat.

2. A finomabb és művészebb, de éppen azért nehezebb és komplikáltabb ritmizálást jellemzi az, hogy ezek a kettes és hármas ritmuscsoportok megint nem egyenjogúan sorakoznak egymás mellé, hanem jellegben, minőségben, belső ritmikai erőben különböznek egymástól. Vannak olyan csoportok, amelyek nekilendülést, szárnyalást, felfelétörést, ritmikai feszülést, hullámhegyet jelentenek, ez az *arsis* (a vezénylő kéz felfelé ívelése). És vannak olyan csoportok, amelyek az előzőkhöz viszonyítva lejtést, visszaesést, lefelé húzást, ritmikai elernyedést, hullámvölgyet jelentenek, ez a *thesis* (a kéz lefelé hanyatlása). Ezek a hullámhegyek és hullámvölgyek — arsis és thesis — szintén szabadon váltakozhatnak egymással, akár csak a kettes és hármas csoportok: egy arsis után több thesis következhetik, és viszont egy thesis után több arsis jöhet.

Hogy melyik ritmuscsoport lesz arsis, és melyik thesis, azt már nem állapíthatjuk meg olyan szabatos szabállyal, mint a kettes és hármas csoportokat, de a következő irányelvek útba igazíthatnak: a kezdés, a fölfelé menő dallamok és dallamrészek, a pressusok és kvilizmák, és legtöbbször a latin szóhangsúlyt hordozó csoportok jelentik az arsis-t. A befejezés, a lefelé menő dallamok és dallamrészek, a mora vocis, és igen gyakran a hangsúlytalan szótagokat hordozó csoportok jelentik a thesis-t. Pl. :

Az arsis-t nagyobb dinamikai lendülettel, feszülőbb belső tűzzel énekeljük, mint az elernyedő thesis-t.

Ez a komplikáltnak látszó elmélet ne riasszon el minket a tanulástól. Hosszabb gyakorlat sok mindent meg fog világítani, csak ügyeljünk éneklés közben a hangjegyértékek és a fölöttük levő jelek betartására.

Előadása

1. A gregorián ének szép előadásához először is az szükséges, hogy magát a dallamot jól ismerjük, fülünkkel és emlékezetünkkel gondolatban már előre élvezzük, tehát minden fönnakadás nélkül, technikailag *nagyon jól kell tudnunk az éneket.*

2. Az előadásnál a lehető *legszigorúbb legató*-val, a legsimábban kötve adjuk vissza a melódia vonalát. Amely kóták alatt nincs szöveg, ott az előző, legutolsó szótag magánhangzójával énekelünk addig, amíg új szótag nem következik. De ne törjük, ne szaggassuk szét a dallamíveket és az egyes hangok közé ne iktassunk „h“-kat, hehezéseket (Di-hi-hi-gnum et ju-hu-hu hu-stum stb.), sem pedig az egyes hangcsoportok (neumák) hangjait ne tagoljuk szét egymástól külön-külön magánhangzóval (pl.: De-e-e-e-o-o). Mindez csúnya és stílustalan, tehát rossz.

A zsoltárdallamok szövegét tagoló pontozott vonal csak az egyes kóták alá helyezett szótagok pontos éneklésére kíván biztos útmutatást adni. De semmi esetre sem szaggatja szét a dallam folyamatosságát. Különösen a zsoltárdallam végeit, az ún. kadenciákat ne tördeljük szét, hanem énekeljük folyamatosan, legató.

A zsoltárdallamok zárójel közé helyezett hangjegyeit csak azokban a versszakokban énekeljük, amelyekben ezek alá szótag esik. A többi versszakokban figyelmen kívül hagyjuk. Ugyanez vonatkozik a Mindenszentek litániájára is. L. pl. a 156. o.-t.

3. A *felfelé* szárnyaló dallamíveket nagyobb lendület, *crescendo* — a *lefelé* törő dallamíveket pedig inkább mérséklet, *decrescendo* kíséri, bár ez az elnevezés itt nem egészen fedi a modern zenében használatos *crescendo* és *decrescendo* fogalmát. Az általános dinamikai irány mellett emeljük ki finoman a szóhangsúlyokat. Szóhangsúlyt kap az a szótag, amelynek magánhangzóján ékezet van. Az ékezet szerepe tehát itt nem azonos a magyar írásnál megszokott, vokálist módosító ékezzel.

Általában *középhangerősséggel*, könnyű hangvétellel és sok levegőtartalékolással énekelünk, minden erőlködés nélkül.

4. Az énekek tempója *gördülékeny*, inkább élénk, mint vontatott. Az énekek végén és a nagyobb cezurák, metszetek előtt egy kissé lassítunk és halkítunk, de a *pianissimo* — éppúgy, mint a *fortissimo* — a gregorián énekekben nem stílusos.

5. A gregorián a következő szünetjeleket használja: *a)* Mind az öt vonalat metsző (ütemvonal szerű) szünetjel nyolcad szünetet jelent. Itt egy zenei mondatnak vége van. *b)* A két középső vonalat metsző, kisebb szünetjel egész rövid megállást, gyors lélegzetvételt jelent. *c)* Csak a legfelső vonalat vagy vonalközt metsző vonalka megengedi ugyan az egészen gyors, szinte észrevétlen lélegzetvételt, de törekedjünk arra, hogy ezt lehetőleg ne kelljen igénybe vennünk, nehogy ezáltal a dallamvonal túlságosan elaprózódjék. Mind az öt vonalat metsző kettős ütemvonal vagy a teljes befejezést, vagy — bizonyos énekekben belül — karváltakozást jelent pl. a Kyrieiben, Glóriában, Agnus Deiben stb.

6. Ezt a *karváltakozást* többféleképpen oldhatjuk meg: egynemű énekkarban két félkórust, vegyeskarban a férfi- és női kart (fiúkart) állítjuk szembe egymással, vagy pedig — főleg ahol kevesebb az énekes és nem tanácsos megosztani a kart — egy kijelölt énekes (szólista) és az egész kar egymással váltakozva éneklék az egyes részeket, pl. a zsoltárok versszakait, vagy a Kyrie, Glória stb. kettős ütemvonallal elválasztott mondatait.

A csillag (*asteriscus*) jeléig egy-két énekes (előénekes) kezdi az éneket és csak a csillagtól folytatja a teljes kar. Amennyiben az ének orgonakíséretes, a csillagig a kíséret el is hagyható.

A zsoltárdallamokra alkalmazott énekeknél a karnagy ossza be a helyi viszonyoknak leginkább megfelelően a kezdést (*intonálást*) és a vá akozást.

* * *

Végeredményben a dallamnak a legszigorúbb kötöttsége és hajlékonysága (*legatissimo*), a ritmusnak sok kötöttség mellett is a szabad változatossága és a dinamikának könnyed árnyalása teszi a gregorián éneket gyakorlatban is igazán finom művészetté, amelyről Schopenhauer zeneesztétikájában ezt írja: „Ez az ének nem csúszik a földön, hanem szabadon és nagy szárnyalással fenn lebeg, akárcsak egy szeráf.“

3. A GREGORIÁN ÉNEK ORGONAKÍSÉRETE

Azokhoz a gregorián dallamokhoz, amelyeknél ezt a liturgia megengedi, orgonakíséretet is adtunk.

1. A kereszténység első századaiban általában hangszerkíséret nélkül hangzott fel istentiszteleteinken az ének. Az orgona akkor még igen tökéletlen hangszer volt. De amióta műszakilag és zeneileg annyira fejlődött, hogy a templomba is bebocsátást nyert, azóta a különböző korok változó zenei ízlése és szokásai szerint valamilyen formában mindig a gregorián ének kísérő hangszerül is szegődött. Az orgonának ez a szerepe az újkorban egyre inkább, de a múlt század közepétől már igen jelentékeny iramban felfokozódott. Ennek több oka is volt. Így: a ceciliás mozgalmak ez idő óta — régebben el sem képzelt — széleskörű és igen intenzív gregorián kultuszt teremtettek, közben nagyon sok, énekkísérésre nagyon jól használható orgona épült, sokat fejlődött az orgonások jóirányú képzése és a zenepiacon számos praktikus, nyomtatott, gregorián orgonakíséret látott napvilágot.

E réven a gregoriánkíséret Európa-szerte közmegelegedésre igen szépen fejlődött. Kitűnően szolgálta a templomi ünnepélyes áhítatemelést és liturgikus zenénknek szinte nélkülözhetetlen kiegészítője lett.

2. Újabb időben zenetörténelmi alapon hallatszanak hangok a gregorián orgonakísérete ellen olyan indokolással, hogy a gregorián abban az időben keletkezett, amikor harmóniarendszer még nem létezett, a kíséret tehát ezért stilszerűtlen. Az indokolás első része valóban igaz. Azonban az is tény, hogy amióta csak a többszólamúság létezik, ez utóbbi már a legkezdetétől fogva a gregoriánhoz tapadt és a gregoriánt szolgálta különböző zenei stílusokon keresztül hosszú évszázadokon át. Eme — nagyon is tradicionális — párosulással kapcsolatban anachronizmusról beszélni legalábbis túlzás. Ezen az alapon a magyar világi népdalt még kevésbé volna szabad kísérni, holott tudjuk, hogy éppen legkiválóbb magyarzene-tudósaink gátlásmentesen öltöztetgetik ősi népdalainkat remekebbnél remekebb többszólamú köntösbe anélkül, hogy bárkinek is eszébe juthatna itt stílusalanságot emlegetni.

3. De az istentisztelet különben sem zenetörténelmi hangverseny, amely utóbbin valóban jogos lehetne ilyen irányú stílusprobléma felvetése is. A mi gregoriánunk azonban a liturgiába beépítve csak az Isten dicsőségét szolgálja, külső megjelenési formájában tehát elsősorban liturgikus igényeket kell kielégítenie, márpedig ez utóbbiak évszázadokon keresztül az oltár árnyékában a gregoriánnal, majd ennek hangszeres kíséretével együtt nőttek és fejlődtek komoly művészetté.

4. A gregoriánt valóban lehet, sőt igen jól és szépen lehet minden kíséret nélkül is énekelni. Szoktuk is. Hiszen az orgonatiltalmi időben az Egyház az orgona használatát erősen lecsökkenti. Ezzel szemben máskor semminemű korlátot sem emel az ének-, tehát a gregorián kísérete elé sem. Csak a liturgikus szabályokat, ill. elveket nem szabad szem elől téveszteni. Ezért van az, hogy a gregoriánkultúra ama fókuszaiiban, ahol ez ősi éneket eredeti tisztaságában és a legkényesebb igényeket is fölényesen kielégítő formában művelik (Solesmes, Páris, Beuron, Maria-Laach, Regensburg stb.), ott igen gyakran és tudatosan nyúlnak az orgonakísérelhez, amikor és ahol ezt a liturgia megengedi, holott itt a stílussal igazán tisztában vannak.

5. Nagyon jó énekkaraink alapos készülés után ám énekeljenek kíséret nélkül gregoriánt (mint ahogy ezt a Zeneművészeti Főiskola scholája és egynéhány nagyobb templomunk kórusa is tette), de kisebb együttesek, vagy gyöngébb hangú, bizonytalanabb intonálású, továbbá kevesebb tanulási, gyakorlási lehetőséggel rendelkező énekkarok — leszámítva az orgonatiltalmi időket —, énekeljenek csak kísérettel. Ha a kántor egyedül kénytelen énekelni — responsumokat is —, kísérje szintén éneket orgonával. Ezzel színben, dinamikában és külső hatásban is jobban érvényre juttatja azt a különbséget, amelyet liturgikus alkalmakkor a pap és a hívők (ill. a kar) közötti váltakozó, felelgető éneklésnek ki kell fejeznie. Az orgona ilyenkor a közösség énekének (mert ez volna az ideális) tömeghatását pótolja. De a kíséretes responsumokba hamarabb és bátrabban bekapcsolódik a nép is. Ahol azonban a responsumokat a kar, vagy éppen a hívők nagyobb tömege szépen éneklé, ott valóban nincs szükség orgonakíséretre.

Egyszerűen megdöbbenő és szívbemarkolóan fenséges az orgonakíséret felhangzása, amikor a néma orgonás advent után nagykarácsony napja nagymiséjének bevezetőjeként megszólal a „Puer natus est“ introitus, vagy a néma orgonás nagybőjt után felzendül a nagycsütörtöki és a nagyszombati Glória! Itt a liturgikus fordulatot alig lehetne bármivel is jobban festeni, mint az orgona felharsanásával. Ennek a hatása alatt tömegek rendülnek meg lélekben minden esztendőben újólág.

A túl hosszú énekeket is (Credo, Lauda Sion, Te Deum stb.) mindenképpen tanácsos orgonán kísérni, még ha jó énekkar áll is rendelkezésünkre. Hiszen tudjuk, hogy ez is elfáradhat és ilyenkor a hangszeres alátámasztás nemcsak az énekesek önbizalmát, de a fizikai, sőt muzikális erőit is ébren tartja és növeli.

6. A kíséret nélküli gregorián ének maradjon csak kivételes, ritka zenei csemege, amit, ha a kar jó betanítás és jó vezetés mellett igazán jól, áhítatosan és szépen ad elő, akkor ezt már nemcsak főnséges liturgikus zenének, hanem egyúttal tiszta, valóban magasrendű művészetnek is kell elismernünk.

7. Az orgonakíséretet inkább akkordokból, mint önálló szólamokból, ill. dallamvonalakból róttuk össze. Kíséret címén általában mégis a három- és négyhangúságot váltogattuk, kizárólag gyakorlati szempontokat tartva szem előtt. Igyekeztünk stílusos, korszerű, jólhangzó és könnyű kíséretet írni. Stíluszerűek akartunk lenni a hangnemek jellegzetes hangjainak érzékeltetésében, de minden erőszakolt archaizálás vaskalapossága nélkül. A korszerűség hangsúlyozása érdekében mellőztük a domináns-vonzatok túlsúlyát, de ha sor került rá — különösen a hosszabb tételek (Glória, Credo stb.) gyakran ismétlődő, azonos mondatzáradékeinál —, a változatosság kedvéért minden aggodalom nélkül nyúltunk távolabbi hangnemek kadenciáihoz is. És bár korunk sok művésznének gregorián-harmonizálását nagyra tartjuk, egyiknek a stílusához sem alkalmazkodtunk fenntartás nélkül, szolgálilag. Tudjuk, hogy a gregorián összehangosítás erősen a kor zenei divatjának a hatása alatt áll. És talán épp ezért maradandót e téren még senki sem alkotott. Lehetséges, hogy a miénk egy ideig jó lesz, azután pedig jöjjön a jobb.

Harmonizálásunk jóhangzását logikus akkordfűzésekkel, lépcsős menetekkel, a diszszonanciák feloldásával és azzal is akartuk biztosítani, hogy a diatoniahoz nem ragaszkodtunk könyörtelenül. Így: ha egy módosító jellel — véleményünk szerint — javulhatott a jóhangzás, úgy azt a módosító jelet még igen tiszteletre méltó, korrekt elméletekkel szemben is győzelemhez segítettük. Hogy kíséretünk játszótechnikai szempontból minél könnyebb legyen, sok dallamhangot fogtunk össze egy akkord fölé, sok orgonapontot és sok átnyújtott, fekvő hangot írtunk a középszólamokba is.

8. Nem mellőztük, sőt bőven használtuk a quint-párhuzamokat.

A gregorián dallamok kísérete címén — mint már említettük — nem annyira összhangzatani értelemben vett szabályszerű négyszólamú tételt akartunk adni (amilyent a régibb kóruskompozíciókban, vagy az Sz. V. U.-nak a klasszikus négyszólamúságot megközelíteni szándékolt orgonaletétben látunk), hanem csak dallamot aláfestő, helyesebben alátámasztó, összefüggő akkordfoltokat írtunk. Ezekben pedig a kvintpárhuzam éppen az orgonán — amelyben kvintelő regiszterek is vannak — nem zavaró. Sőt, egyfelől a játék technikájában komolyan számottevő könnyebbséget jelent az önállóan mozgó szólamokkal szemben, másfelől pedig azt az évszázadok előtti hanghatást és szerkesztési technikát idézi, amellyel „organum” néven a legeslegrégibb gregorián kísérek sorozatos kvint-párvonalalaiban oly bőven találkozunk. Köztudomású az is, hogy a kvint-párhuzamok a ma zenéjének is szélteben használt és máris igen megszokott kifejezési eszközei, sőt szinte nélkülözhetetlen kellékei.

9. Tudjuk, hogy sok kántorra — különböző okokból — nem csekély nehézséget rónak majd orgonakíséreteink. Épp azért nagyon kérünk minden kántorkartársat, hogy azt az orgonakíséretet, amelyet istentiszteleten, vagy akár kari próbán is elő akar adni, már előzőleg gondosan és alaposan tanulja meg. Az énekszólam ritmusához való tökéletes alkalmazkodás, vagyis az egyes kótaértékek szabatos betartása itt mellőzhetetlenül fontos. Ebben az orgonást azzal is segíteni akartuk, hogy a nyolcadnál hosszabb értékű dallamhangok (mórás kóták, pressus, strophicusok) alá a kíséretben a méretegységet kihangsúlyozó mozgást helyeztünk el. Egyedül az ún. brevis-hangjegy, a szegélyezett egész kóta (lásd a 35. oldal basszusában) értéke határozatlan (lásd pl. a zsoltárok dallamában is). Ez addig tart, amíg abban a szólamban más hangjegy nem váltja fel. A recitáló szólamot az orgona-akkordok közt is többnyire brevis kótával jelöltük. Ha előttről még más hangjegyek is vannak, ezeket — a megkezdett hangon való további recitálás mellett — csak az orgona játssza.

A legmélyebb szólam ismétlődő azonos hangjait kötőívvel fűztük össze. A középszólamokban hasonló esetben — az írásjelek zsúfolásának mellőzése céljából — nem használtunk kötőíveket, de azért e hangokat is külön leütés nélkül, kitartottan kell játszaniuk.

A kíséret némely hangja elé módosító jelet írtunk. Ez a módosítás csak arra a hangra (vagy ha ez megismétlődne, a következő azonos hangra is) vonatkozik, amely előtt a jel áll.

10. A pedáljáték itt nem lényeges, tehát mellőzhető. Orgonakíséretünk oly szerkezetű, hogy a középszólam (vagy szólamok) szükség szerinti jobb, ill. bal kézbe való átvételével a kíséret eredetileg írt magasságában manuálon vagy harmóniumon is könnyen játszható.

Ha azonban nagyobb templomban nagyobb énekkar, jó orgona és ügyes orgonás kerül össze, ily körülmények közt diszkrétan a pedál is megszólaltatható. A kíséret háromszólamú szakaszainál azonban ebben az esetben is hallgasson el a pedál.

11. Jól összetanult együttesben az orgona a dallam (legfelső szólam) játszását mellőzheti is.

12. Az orgona általában alkalmazkodjék minden tekintetben az énekhez. Forrjon vele össze egy művészi egységgé. Szolgálja, színezzé és tegye szebbé a gregoriánt, de semmi esetre se támogassa agyon hivalkodólag vagy feltűnően, hacsak erre a ritmus vagy intonáció ingadozása miatt szükség nincs. Ha azonban ilyen bajok felmerülnek, akkor a hiba gyökerét a hiányos előkészítésben kell keresnünk, és a próbákban kell rá orvoslást találnunk. (Ha a kar meginog, legbiztosabb, ha a kísérő akkordok helyett időlegesen oktáv-uniszónókkal kísérjük az éneket. De ez már kényszerhelyzet! Inkább ne legyen rá szükség!)

13. A kíséretes éneklésnél az orgona ne frazeáljon, vagyis ne hallgasson el az énekesek lélegzetvételével, ill. paúzáival egyidejűleg, hanem nyújtsa az utolsó akkordot (vagy ügyesen, izlésesen nyomja le előre és tartsa a következő akkordot — esetleg csak a dallamhangot —), amíg az énekesek újólag nem lépnek be. Az énekes ugyanis a helyes intonáció tekintetében akkor tud a legjobban tájékozódni (a hangszerhez igazodni), amikor nem énekel. Mert ha már megszólalt, ezután nem sokat javíthat rajta az orgona későbbi hangadása. Természetes, hogy a paúzákat kitöltő akkord vagy magános hang, ez a pillanatok töredéke alatt lejátszódó segítés nem szaggathatja szét az éneklés vonalának folyamatosságát. Az előírt és betartandó paúzáknak sem szabad ezzel kitágulniuk.

14. A regisztrálás is alkalmazkodjék az énekhez. Ne nyomja ezt el, de halkabb se legyen a kelleténél. Ne uralkodjanak oly játékok, amelyek, ha nem is erősek, de mégis „megeszik“, elnyelik az emberi hangot. Majd minden orgonában vannak ilyen regiszterek, ezeket az orgonának nagyon jól kell ismernie (ilyenek nagyjából a vibráló játékok, ill. berendezések, továbbá a mélyen bűgő, morgó karakterű, 16 lábas és hasonló regiszterek a manuálon). Keressen ki az orgonás hangszerén szép, kellemesen hangzó, az éneket jól érvényesíteni engedő hangszíneket — férfi-, női, gyermek- és vegyeskarokhoz más és más — és ezeket használja fel kísérésre.

A helyes regisztrálás igen jól szolgálhatja a mindenkori liturgikus helyzet aláfestését is. Alig kell hozzá magyarázat, hogy az úrfelmutatás utáni Benedictushoz miért kell egészen más regisztrálás, mint a solemnis Deo gratiához. Húsvétvasárnap más, mint a gyászmisén stb.

15. Végeredményben: ha a gregorián éneket kísérjük, azt csak igen jól és igen szépen szabad kísérenünk. De ez nem könnyű feladat.

4. A LATIN OLVASÁS SZABÁLYAI

a) Kiejtés

A latinban a betűket úgy ejtjük ki, mint a magyarban, kivéve a következőket:

A	= <i>á</i> .	Ez lehet hosszú vagy rövid <i>á</i> . Pl. altare = áltára (hosszú <i>á</i>); pater = páter (rövid <i>á</i>).
AE	=	hosszú <i>é</i> . Pl. bonae = boné; beatae = béaté. De ha az <i>e</i> fölött két pont van (<i>ë</i>), akkor külön kell kiejteni. Pl. aëra = áéra.
C	= <i>k</i> .	Pl. cantate = kántaté; confiteor = konfitéor; clamor = klámor; nunc = nunk. De <i>c</i> -nek ejtjük az <i>e</i> , <i>i</i> , <i>ae</i> , <i>oe</i> , <i>y</i> előtt. Pl. Caecilia = Céciliá; caelum = célum; cena = céná. Kettős <i>cc</i> esetében az elsőt <i>k</i> -nak, a másodikat pedig a fenti szabály szerint vagy <i>c</i> -nek, vagy <i>k</i> -nak ejtjük. Pl. ecce = ékcé; peccata = pékkátá.
E	= <i>é</i> .	Ez lehet hosszú vagy rövid <i>é</i> . Pl. excelsis = éxcélsis (hosszú <i>é</i>); et = ét (rövid <i>é</i>).
GU	= <i>gv</i> ,	ha előtte <i>n</i> mássalhangzó áll. Pl. sanguis = szángvisz; lingua = lingvá; pinguis = pingvisz.
OE	= <i>ö</i> .	Pl. poena = póná. Ha az <i>e</i> fölött két pont van, akkor külön kell kiejteni. Pl. Noë = Noé.
Ph	= <i>f</i> .	Pl. antiphona = ántifoná.
QU	= <i>kv</i> .	Pl. quillisma = kvilizma; qui = kvi; quatuor = kvátvor.
S	= <i>sz</i> .	Pl. Sanctus = szánktusz; spiritus = szpiritusz.
TI	= <i>ci</i> ,	ha utána magánhangzó következik. Pl. gratia = gráciá; concinentium = koncinéncium. Ha azonban a <i>TI</i> előtt <i>s</i> áll, akkor <i>ti</i> marad. Pl. hostia = hosziá; hostium = hosztium. Úgyszintén ha a <i>ti</i> hangsúlyos, akkor is <i>ti</i> -nek ejtendő. Pl. totius = totiusz.
Y	=	görögösen <i>ü</i> -nek, olaszosan <i>i</i> -nek hangzik; legjobb sötét <i>i</i> -nek ejteni. Pl. Kyrie = Kirie, de majdnem Kürie.

b) Hangsúly

Gyakorlati okokból a liturgikus könyvek a többtagú szavaknál ékezettel jelzik a hangsúlyt. Az ékezet tehát nem jelent sem hosszúságot, sem módosítást, hanem egyszerűen a hangsúlyos szótagot jelzi. Kéttagú szavaknál nem jelölik meg a hangsúlyt, mert ez eknél mindig az első szótagon van. Az énekeskönyvek azonban a kótával ellátott szövegnél a kéttagú szavaknál is megjelölik az első szótagon a hangsúlyt.

5. DIRECTORIUM

(Egyházi naptár)

Hogy melyik napra milyen ünnep esik, vagy hogy a papnak melyik szentről kell mondania a szentmisét és a papi zsolozsmát, azt az egyházi naptár, az ún. directorium jelzi az év minden egyes napjára. Ugyancsak a directoriumban van feltüntetve a szentmisével (és a zsolozsmával) kapcsolatos mindennemű változás vagy különlegesség. A kart is érintő jelzéseket és rövidítéseket az alábbiakban hozzuk és magyarázzuk.

A directoriumban fel van tüntetve a dátum, először hónap és nap szerint (a hónap fent, a nap oldalt a margón), majd a napnak a neve a hét napjai szerint. (*Dom* = dominica, vasárnap; *Fer 2.* = feria secunda, hétfő; *Fer 3.* = feria tertia, kedd; *Fer 4.* = feria quarta, szerda; *Fer 5.* = feria quinta, csütörtök; *Fer 6.* = feria sexta, péntek; *Sabb* = sabbatum, szombat.) Következik az illető napra eső szentnek vagy ünnepnek a neve, jellege és liturgikus rangja. (Rangsorban alulról felfelé: *simplex*, *duplex*, *duplex II. classis*, *duplex I. classis*, oktávával, vagy anélkül; ennek a rangfokozatnak főleg a zsolozsmázásban van gyakorlati jelentősége.)

Minden egyházmegyének saját directoriuma van; a jelzések és rövidítések nem mindenben egyöntetűek.

Ma Magyarország egyházmegyéi — a pécsi kivételével — egységes directoriumot használnak. Az egyes egyházmegyék eltérését az illető napon külön jelzi az egységes directorium.

A misére vonatkozó és a kart érintő rövidítések közül ezek szerepelnek: *De ea* = azt jelenti, hogy a szentmisét és zsolozsmát a vasárnapról, ill. a hétköznapról kell venni. Amennyiben a hétköznapnak nincs saját miséje, akkor az előző vasárnapit mondjuk. *Gl.* = Glória, *Sequ.* = sequentia, *Cr.* = Credo, *Tr.* vagy *Tract.* = tractus.

Vannak a directoriumban közvetlen utasítások is az énekekre vagy az orgona használatára vonatkozólag, pl.: *omittitur Glória Patri* (elhagyjuk a Gl. P.), *pulsantur organa* (szóljon az orgona), *silent organa* (hallgasson az orgona) stb.

A dátum melletti betű a miseruha színére utal. (*A* = albus, fehér; *R* = ruber, piros; *Vir* = viridis, zöld; *Viol* = violaceus, viola; *Nig* = niger, fekete.)

„Megfigyeltem, hogy a szent igék ének formájában bensőbben és igazabban lendítik, tüzelik lelkemet a jámborságra, mint ének nélkül....

Mennyi könnyem elfolyt akkor himnuszok és zsoltárok éneklése közben. Mélyen meghatoltak a templomokban édesen csengő énekek. Beözönlöttek a hangok fülembe, szívemre rászállt az igazság harmatja, kigyulladtak bennem a jámbor érzések, megeredtek könnyeim s a könnyek igen jól estek nekem.”

(Szent Ágoston)

„Teljes odaadással és minden egyéni érdek nélkül csatlakozom a ceciliás mozgalomhoz és eszmékhez.”

(Liszt Ferenc)

